Ekonomie a štěstí
Pavel Štika

1. Úvod 2
2. Štěstí v současné ekonomické teorii 2
   2.1 Easterlinův paradox 2
   2.2 Reakce ekonomické obce 4
   2.3 Další vybraná empirická zjištění 5
   2.4 Směřování současného ekonomického výzkumu 6
3 Štěstí a dějiny ekonomické myšlení 7
   3.1 Aristotelova *eudaimonia* 7
   3.2 Klasická ekonomie a štěstí 8
   3.3 Nástup utilitarismu a zrod současné ekonomie 10
4 Mezilidské vztahy v současné ekonomické teorii 11
   4.1 Sociální interakce a hlavní proud ekonomie 11
   4.2 Sociální interakce jako reciprocita 13
5 Závěr 14

Potvrzuji, že vydavateli (Politická ekonomie) bezplatně poskytuji právo k publikování v tištěné i elektronické formě a že jsem příspěvek vytvořil vlastní tvůrčí činností a neexistují k němu autorská práva jiných osob.

Pavel Štika

1. Úvod

V posledních několika letech zaznamenává rozmach literatura spojená s problematikou ekonomické teorie a štěstí. Že se nejedná o dočasný trend okrajového proudu ekonomického myšlení dokazuje rostoucí zájem jak ze strany Nobelovy komise (Kahneman 2002), tak i aktuální publikace předních představitelů doktrín ekonomické teorie hlavního proudu[1], jakými jsou například Gary Becker (2007).

Vzhledem k tomu, že se tento trend pomalu, ale jistě (viz Mlčoch 2005) dostává i na českou ekonomickou scénu, chci v tomto článku stručně zprostředkovat současný stav diskuze na toto téma.

V první části shrnuji základní koncepty a postřehy, které umožní bezproblémovou orientaci v tématu širší české ekonomické veřejnosti. Jsou zde vysvětleny pojmy subjektivně vnímaného blahobytu (*subjective well-being*), který se stal rozšířenou zástupnou veličinou pro měření blahobytu, dále je popsán tzv. Easterlinův paradox a další empirická zjištění z posledních let.

Druhá část je věnována krátkému exkurzu do historie ekonomického myšlení z pohledu ekonomie a štěstí. Ukazuji, že toto téma bylo klasické ekonomii zcela vlastní a opuštěno bylo až s rozšířením teorie projevené preference.

Ve třetí části článku se pak dostávám k aktuálnímu jádru výzkumu ekonomie štěstí – reciproční povaze sociálních interakcí. Mezilidské vztahy lze jen obtížně uchopit metodologickým individualismem charakteristickým pro neoklasickou syntézu, který je redukuje na vztah jedinec - objekt. Toto pole výzkumu proto pro ekonomii představuje opravdovou výzvu.

2. Štěstí v současné ekonomické teorii

2.1 Easterlinův paradox

Počátek současné diskuze o vztahu ekonomické vědy a štěstí byl položen v sedmdesátých letech minulého století sérií empirických pozorování Richarda Easterlina, amerického ekonoma, která později vešla ve známost pod označením „Easterlinův paradox“.

Easterlin na rozsáhlých datech pro USA zkoumal veličinu zvanou *subjective well-being* (SWB). Ta je získána odpovědí respondentů na otázku *„Taken all together, how would you say things are these days – would you say that you are very happy, pretty happy, or not too happy?”*[2] Ukazatel nabývá hodnoty mezi 1 a 3. Hodnota 3 je přiřazena odpovědím *very*

[1] Hlavním proudem zde rozumím směry vycházející z neoklasické syntézy

[2] Vzhledem k důležitosti přesné formulace a složitosti překladu nechávám otázku v původním znění.

happy, 2 *pretty happy* a 1 pak odpovědím *not too happy*.[3] Z psychologického hlediska ukazatel tohoto subjektivního blaha (dále budu používat zkratku SWB) vystihuje dobrým způsobem celkovou situaci člověka - to, čím je obecně míněno štěstí. Zároveň SWB je dostatečně robustní jak v čase, tak v prostoru, což ho umožňuje využít pro srovnávací analýzů (Diener a kol. 1999).

Easterlin (1974) vysledoval následující empirické vztahy mezi důchodem a štěstím:

1. V rámci jednoho státu jsou lidé s vyšším příjmem v průměru šťastnější, než lidé chudší. Toto zjištění je zcela v souladu s předpoklady ekonomie.
2. V mezinárodním srovnání je korelace mezi výší příjmu a reportovanou mírou štěstí rovněž signifikantní, nicméně pouze do určité míry. Od jisté úrovně hrubého domácího produktu[4] se tato závislost ztrácí a mezi bohatými státy již větší výkon ekonomiky na šťastnější populaci neukazuje.
3. Pozorování vývoje subjektivně pociťovaného štěstí v čase pak ukazuje výrazný rozchod s neoklasickou ekonomickou teorií – Easterlin dokazuje, že růst důchodu v čase nemá na štěstí člověka vliv. Přestože po druhé světové válce ve všech vyspělých zemích došlo k několikanásobnému růstu produktu na obyvatele, spokojenost obyvatelstva stagnovala. Názorně to na příkladu USA ukazuje obrázek 1[5].

Obrázek 1 – Důchod a štěstí v USA

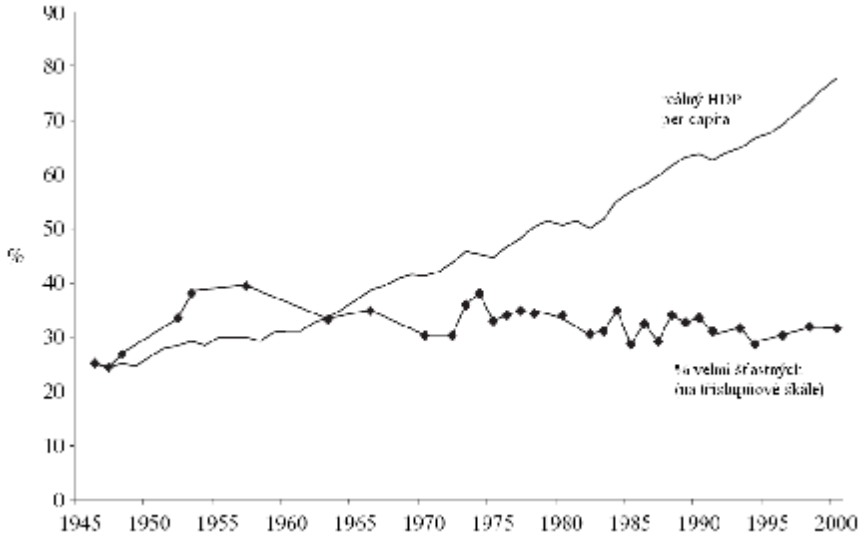

[3] Často se můžeme setkat s údaji z World value survey, ve kterém je oproti americkým General Social Surveys k zjištění SWB použita otázka *"All things considered, how satisfied are you with your life as a whole these days?"* a respondenti ji hodnotí na škále 1 až 10 bodů, přičemž více znamená lépe.

[4] Easterlin (1974) hovoří o HDP per capita ve výši USD 10.000, Layard (2006) na základě aktuálních měření o USD 20.000.

[5] Obrázek je pouze ilustrativní, podrobnou analýzu problematiky najdeme např. v Di Tella, McCulloch (2006).

2.2 Reakce ekonomické obce

Easterlinova pozorování postavila ekonomy před problém zásadního charakteru. Platnost základní premisy beroucí užitek jako rostoucí funkci důchodu, a s tím platnost ekonomické teorie vycházející z neoklasické syntézy, byla ohrožena.

Snahy z řad ekonomů o vysvětlení Easterlinova paradoxu byly z počátku poměrně rozpačité a převážně vycházely z hypotézy relativního příjmu Jamese Dusenberryho (1949). Dusenberry zde odvozuje výši užitku individua z neustálého srovnávání jeho příjmu s výší příjmu referenční skupiny. K hlubšímu zapracování této myšlenky do ekonomické teorie však nedošlo.

Náležitě podrobného vysvětlení paradoxu se dočkala ekonomická teorie až o čtvrt století později v podobě teorie nobelisty Daniela Kahnemana (2000), která rozlišuje dvě hlavní příčiny nezávislosti důchodu a štěstí:

1. Vycházeje z teorie hedonické adaptace psychologů Brickmana a Campbela (1971), Kahneman poukazuje na fakt, že jakýkoliv organismus vystavený novým podmínkám se jim přizpůsobí, adaptuje se. Jedná se o tzv. „hedonic treadmill effect“. Výraz *treadmill* je jen obtížně přeložitelný, a proto budu používat tento anglický termín.[6] Výkyv v SWB po jakékoliv změně důchodu je následován návratem na původní úroveň[7]. Hedonický *treadmill* tedy ukazuje na fakt, že možnost dosažení **trvalého** štěstí skrze akumulaci důchodu je poměrně problematická.
2. Druhým faktorem je *treadmill* satisfakce[8]. Úplné spokojenosti člověk dosahuje v momentě naplnění rozdílu mezi stavem spotřeby kýženým (neboli aspirací) a současným. Pociťované štěstí pak může být odvozeno od rozdílu mezi aspirací a skutečností. Je však lidskou přirozeností, že v momentě, kdy je jedna aspirační úroveň důchodu uspokojena, objevují se aspirace nové, vyšší. Ve své další práci to dokazuje např. Easterlin (2005).

   Rostoucí aspirace můžeme pozorovat i mimo sociální sféru, za jejich růst je ale zodpovědné převážně právě společenské srovnání, jak je míněno v Dusenberryho teorii relativního příjmu. Klasickým případem naplňování sociálních aspirací je spotřeba pozičních statků. Výlučná konzumace pozičního statku obvykle subjektivní

[6] Výraz vyjadřuje úmornou jednotvárnou práci bez konce. Lubomír Mlčoch (2005) překládá např. výraz „treadmill“ jako „žentour“.

[7] Koncept hedonické adaptace je postaven na psychologické set-point teorii vycházející z předpokladu, že úroveň štěstí je člověku dána geneticky, charakterově. To je dobře aplikovatelné na vliv důchodu na SWB, nicméně např. Headey (2006) na německých panelových datech ukazuje, že významným skupinám lidí se průměrné SWB v čase mění.

[8] V literatuře se můžeme setkat také s ekvivalentním pojmem *treadmill* aspirace (*aspiration treadmill*)

štěstí zvyšuje, s rozšířením spotřeby takového statku i mezi ostatní se však efekt ztrácí. *Negativní externalita* uvalená na člověka spotřebou ostatních členů společenství vede pak k situacím podobným závodům ve zbrojení z dob studené války. Snaha odlišit se od srovnatelných a přiblížit se k těm, ke kterým člověk vzhlíží, vede k neustálému zvyšování spotřeby. To má ale stejný efekt jako pověstný pokus jednoho diváka sportovního klání o zlepšení výhledu tím, že se postaví. Ve výsledku nikdo lépe nevidí a všichni si pohorší tím, že stojí. Robert Frank (1999), který je v oblasti spotřeby pozičních statků mezi ekonomy jednou z největších autorit, poukazuje na zásadní fakt, že poziční spotřeba nevede k růstu blahobytu společnosti, ale k pouhé redistribuci bohatství.

2.3 Další vybraná empirická zjištění

S tím, jak ekonomická obec začala postupně výše uvedená zjištění brát v potaz, vzniklo množství empirických šetření sledujících vliv různých standardních ekonomických veličin na SWB.

Easterlinovy postřehy o vztahu důchodu a SWB vzbudily největší zájem. Mnozí autoři předložili evidenci potvrzující pozorování Easterlina (např. Frey, Stutzer 2002 nebo Di Tella, McCulloch 2006), jiní naopak jeho závěry zpochybňují (např. Stevenson, Wolfers 2008). Všichni se nicméně shodují na tom, že efekty hedonického i aspiračního treadmillu je třeba vzít v potaz a předpoklad přímé úměrnosti mezi důchodem a štěstím (resp. jeho reprezentací v mikroekonomické teorii – užitkem), přehodnotit.

Frey a Stutzer (2002) na švýcarských datech získaných dotazováním 6000 respondentů rigorózním způsobem odhalují netriviální vztahy i mezi SWB a (ne)zaměstnaností. Výlučným nákladem nedobrovolné nezaměstnanosti, který uvažuje neoklasická teorie spotřebitele, je ztráta příjmu. Nezaměstnanost s sebou ale nese i další náklady v podobě ztráty sebevědomí, depresí, sociální izolace atp. To vše má na SWB výrazně negativní vliv[9]. Nezaměstnanost má ale i negativní dopady na zaměstnané – zvyšuje totiž jejich obavy z vlastní potenciální nezaměstnanosti. Na druhou stranu práce – v neoklasické teorii vnímána jako „zlo“ – je mnohými vnímána pozitivně, obzvlášť pokud je vykonávána z vnitřního přesvědčení[10] a pracovníkům zbývá dostatek volného času na regeneraci.

[9] Ve Švýcarsku klesá průměrně SWB při ztrátě zaměstnání o 20%, což je větší pokles SWB, než působí např. rozvod.

[10] K problematice vnitřní a vnější motivace a teorii vytlačování („crowding out effect“) více Deci, Ryan (1985)

Měřen byl i vliv růstu cenové hladiny na štěstí. Mezi SWB a inflací identifikovali Di Tella, MacCulloch a Oswald (2001) negativní korelaci – očištěno o ostatní vlivy měl 5% nárůst inflace za důsledek 5% pokles SWB. Frey a Stutzer (2002) dokonce vztahuje k SWB *trade-off* mezi nezaměstnaností a inflací – 1% nezaměstnanost představuje dle jejich propočtů na švýcarských datech stejné zlo jako 1,7% nárůst inflace. Kromě klasických nákladů inflace uvažovaných ekonomy[11] ji dle Freye a Stutzera (2002) vnímají lidé navíc jako znamení růstu životních nákladů, nestability a příležitosti pro oportunismus.

2.4 Směřování současného ekonomického výzkumu

Zmíněné empirické poznatky inspirovaly celou řadu ekonomů k dalšímu výzkumu v této oblasti. Jeden z výrazných nových směrů ekonomického myšlení vybízí ke korekci hospodářské politiky, která by měla vzít v potaz dopady politických opatření na SWB. Hlavním z představitelů tohoto směru je Richard Layard. Layard (2006) například mluví o další funkci daní vedle financování veřejných služeb a redistribuce důchodu. Vzhledem k tomu, že lidé trpí iluzí, že více peněz je učiní šťastnějšími, alokují neefektivní množství času do jejich vydělávání. Zdanění tak dle Layarda napomáhá ustavit lepší rovnováhu mezi prací a volným časem.

O nadměrném množství času stráveném prací hovoří i Easterlin (2005). Lidé si neuvědomují neustále se měnící velikost aspirací, ale naopak je berou jako neměnné. Hodnotí-li potom člověk svou minulou situaci na základě současných aspirací (uvážíme-li v čase rostoucí důchod), dochází k závěru, že se mu vedlo hůře, než tomu bylo ve skutečnosti. Při pohledu do budoucnosti pak mylně předpokládá, že dosažení určité úrovně důchodu ho učiní konečně spokojeným.

Tato možná překvapivá myšlenka je nicméně stará jako ekonomická věda sama. To, že lidé podléhají této iluzi, si velmi dobře uvědomoval už Adam Smith (1759, IV.1, 8): „(V konfrontaci s) nemocemi a stářím ... se moc a bohatství jeví takové, jaké ve skutečnosti jsou – ohromné, těžkopádné stroje určené k vyprodukování několika nicotných vymožeností ... , které se i přes veškerou snahu (o jejich zachování) mohou kdykoliv rozpadnout na kousky a zcela tak zničit svého nešťastného vlastníka.“

V této touze po bohatství nicméně spatřoval Smith paradoxní, ale neochvějný a ve své podstatě pozitivní základ sociální dynamiky tržní společnosti: „Je to tento klam, který

[11] *Shoe-leather*, *menu costs* u očekávané inflace a zvýšená nejistota a nedůvěra k trhům, obtížnost predikce, nebo redistribuce bohatství od věřitelů k dlužníkům při inflaci neočekávané.

vyvolává a udržuje v pohybu aktivitu lidstva. To, co ho přimělo obdělávat půdu, stavět domy, zakládat města ...“ (Smith 1759, IV.1, 10)

Doposud jsme ukázali, že vazba mezi důchodem a štěstím není tak jednoznačná, jak by si mnoho ekonomů mohlo myslet. Málo ale bylo prozatím řečeno o tom, co štěstí vlastně je, a kde hledat jeho skutečný zdroj. Tato oblast se stala předmětem výzkumu mnohých dalších ekonomů, kteří si uvědomili, že ekonomie zaměřená dominantně na analýzu důchodu a spotřeby opomíjí něco zásadního. Na přesné specifikaci této zásadní věci se sice ekonomové zcela shodují málokdy, nicméně každý jednotlivý přístup má s ostatními jedno společné – týká se mezilidských vztahů.

Zatímco současnému ekonomovi může otázka štěstí a sociálních vazeb připadat těžko uchopitelná a nepřístupná, na následujících stránkách ukážeme, že k odcizení štěstí a ekonomie došlo až s nástupem marginalistické revoluce na začátku 20. století. Klasikům ekonomického myšlení byla problematika štěstí a mezilidských vztahů zcela vlastní a nám může práce Smithe, Malthuse, Milla nebo Marshalla posloužit v současné době jako zdroj inspirace.

3 Štěstí a dějiny ekonomické myšlení

3.1 Aristotelova *eudaimonia*

Základním referenčním bodem pro zkoumání štěstí se pro mnohé (nejen) ekonomy stala Aristotelova práce, konkrétně jeho Etika Níkomachova. Aristoteles, a s ním i prakticky všechny linie evropského filosofického myšlení, chápe štěstí jako jediný konečný cíl, společný každému člověku.

Dle Aristotela existuje všeobecný konsenzus, že takový cíl musí nést následující znaky - musí být (Nussbaum 2005, s. 175):

1. konečným cílem – tedy zahrnovat vše, co má nějakou vnitřní hodnotu
2. nezávislý – to znamená, že neexistuje nic, co by svým přidáním zvýšilo jeho hodnotu
3. aktivní – Aristoteles zde poukazuje na v jeho době všeobecně uznávaný fakt, že nelze dosáhnout štěstí nečinností - k pravému štěstí vede pouze život aktivní
4. všeobecně dostupný – nelze tedy nikoho předem vyloučit z dosažení štěstí
5. stabilní – jako štěstí neobstojí nic, co může být odstraněno pouhým řízením náhody.

Mezi řeckými klasiky se ustálil název takového štěstí jako *eudaimonia* – nejvyšší, nejvznešenější a nejpříjemnější věc, které může člověk dosáhnout. Štěstí jako *eudaimonia*

proto nikdy není nástrojem pro dosažení něčeho dalšího. Naopak všechny ostatní dobré věci, včetně bohatsví, jsou pouze nástroji k dosažení štěstí.

Eudaimonii rozlišuje Aristoteles striktně od hedonismu. Zatímco požitek je momentální euforií, smyslový vjemem, *eudaimonia*, jak píše Martha Nussbaum (2005, s. 171), je chápána jako „aktivní, vzkvétající, lidský život nepostrádající nic, co by ho učinilo úplnějším, bohatším nebo lepším.“[12]

Pro nás zásadním pozorováním je Aristotelovo vysvětlení JAK *eudaimonie* dosáhnout. Dle Aristotela se to děje nepřímo, praktikováním tzv. „ctnostných aktivit ducha“. Nusbaum (1986) identifikuje tyto základní ctnosti – jsou jimi nezištná kultivace přátelství a lásky a aktivní činnost pro dobro společenství. Podstatné je, že tyto ctnosti musí být sledovány upřímně – pokud by byly jen prostředkem k dosažení něčeho jiného, nebyly by totiž ctnostmi. Skrze nepokryté sledování těchto ctností pak člověk nepřímo dosahuje konečného cíle - *eudaimonie*. Fakt, že *svého* konečného cíle dosahuje člověk nepřímo, aktivitou zaměřenou na *ostatní*, upřímným praktikováním ctností čistě pro jejich vnitřní hodnotu, ukazuje na logický rozpor v konceptu *eudaimonie*. Logický ale pouze do té míry, dokud se pohybujeme ve sféře metodologického individualismu. Jak ukážeme níže, tento Aristotelův paradox štěstí je uchopitelný i formální logikou.

3.2 Klasická ekonomie a štěstí

Aristotelovo pojetí občanské společnosti a štěstí jako *eudaimonie* bylo v Evropě během humanističtějších období renesance a osvícenství často oživováno a ovlivňovalo mnohé myslitele. Stejně tak tomu bylo i na přelomu středověku a moderní doby, kdy se po dlouhém období náboženských válek transformovalo společenské zřízení z nevolnického feudálního na nové, rovnostářské tržní uspořádání. Klasické ekonomické myšlení z pohledu problematiky štěstí rozebírá podrobně Luigino Bruni (2006 a 2007), z jehož práce převážně vycházím na následujících řádcích.

Dříve než se dostaneme k otci zakladateli ekonomie, Adamu Smithovi, je nutné zmínit málo známou, nicméně pro náš předmět zájmu klíčovou tradici ekonomického myšlení – italskou školu občanského humanismu. Ústřední osobností tohoto proudu myšlení je Anthonio Genovesi, který v roce 1754 obsadil na Neapolské universitě první ředitelský post ekonomického institutu na světě. Předmětem zkoumání politické ekonomie pro Genovesiho i

[12] Dalším významným prvkem Aristotelova přístupu ke štěstí je, že *eudaimonia* je ústředním cílem politické činnosti. Politická aktivita má vést občany právě k tomuto nejvyššímu cíli.

celou neapolskou školu není primárně tvorba a distribuce bohatství, ale přímo veřejné štěstí[13] jako konečný cíl hospodářské politiky. Genovesi, často mylně řazen mezi merkantilisty, si zcela uvědomuje mechanismus „neviditelné ruky trhu“ jako zdroj blahobytu společnosti. Její správné fungování vidí však podmíněné existencí všeobecné důvěry a občanských institucí, které proměňují jinak destruktivní nenasytnost člověka v zdroj veřejného štěstí.

Genovesi nicméně neredukuje lidskou motivaci čistě na sebezájem. Touha po mezilidských vztazích a přirozená náklonnost k druhým k lidské povaze neodmyslitelně patří a mezilidské vztahy představují hodnotu samy o sobě. Stejně jako Aristoteles, pojímá Genovesi štěstí jako *eudaimonii*, které je dosahováno nezištnou kultivací občanských ctností - přátelství, lásky a aktivity pro dobro společenství. Právě sledování těchto ctností je hlavním ekonomickým zdrojem společnosti, který produkuje důvěru a to, co bychom dnes nazvali sociálním kapitálem. Tento sociální kapitál je tím, co ve společnosti generuje blahobyt. Blahobyt tak vzniká jako vedlejší produkt snahy dosáhnout štěstí jako *eudaimonie*.

Adam Smith vidí v souladu s tradicí občanského humanismu štěstí také jako konečný cíl lidské existence a zároveň cíl, kterého nelze dosáhnout bez praktikování ctností. Hlavním zdrojem štěstí je podle Smithe pocit sounáležitosti, vzájemné porozumění[14]. Bohatství pak Smith také vnímá pouze jako prostředek k dosažení onoho konečného cíle. Nicméně propracovanější teorii toho, jak je bohatství ve štěstí proměňováno, v jeho díle nenajdeme[15].

Jak bylo zmíněno v předchozí části, vidí Smith motor sociální dynamiky a ekonomického rozvoje v touze po bohatství. Ta, spolu s faktem, že i ti nejbohatší mohou reálně spotřebovat pouze o málo více než ti méně majetní, zajistí, že bohatství společnosti je rozděleno i mezi nejchudší tak, aby bylo zajištěno jejich živobytí. Děje se tomu díky vyšší „Prozřetelnosti“ fungující skrze mechanismus neviditelné ruky. „Kapacita (velkostatkářova) žaludku je nesrovnatelně menší, než nezměrnost jeho touhy, a nedostane se mu více než nejposlednějšímu rolníkovi. Zbytek je povinen rozdělit (druhým) ... “ (Smith 1759, IV.1 10)

Smithův a Genovesiho přístup k trhu se rozchází v jednom zásadním bodě – zatímco Genovesi vidí jako nutnou podmínku fungování trhu občanskou společnost, Smith předpokládá, že trh je sám o sobě v rámci opakujících se transakcí schopen generovat dostatek důvěry k jeho fungování. Tato důvěra má nicméně povahu reputace. Smith tak pojímá

[13] Dle Genovesiho (1757, v Bruni 2006) existují tři hlavní důvody, proč jedinec pracuje pro dobro společenství a veřejné štěstí – za prvé je to v souladu s lidskou přirozeností, za druhé ho k tomu zavazují společenské normy a za třetí tomu tak činí pro vlastní užitek – vedlejším produktem nadosobního sledování veřejného blahobytu je vznik hlubokých mezilidských pout.

[14] Obtížně přeložitelný anglický termín zní *correspondence of sentiments.*

[15] Za tento nedostatek byl Smith silně kritizován zakladatelem cambridgeské tradice ekonomického myšlení Thomasem Malthusem, který zpočátku kladl na výzkum štěstí v rámci politické ekonomie velký důraz. Postupně se však i Malthus zaměřuje primárně na zkoumání tvorby a distribuce bohatství.

občanskou společnost jako důsledek tržní výměny, přičemž tržní mechanismus je postaven výhradně na sebezájmu člověka.

Smithův redukcionismus, kladoucí těžiště zájmu politické ekonomie na tvorbu a distribuci bohatství, jakožto prostředku k dosažení štěstí, zapustil v tradici anglického ekonomického myšlení hluboké kořeny. Odhlédnutí od komplexní vazby mezi důchodem a štěstím umožnilo propracovat problematiku bohatství důkladnějším a vědečtějším způsobem, než se tomu tak dělo ve škole italské[16]. Výzkumný program politické ekonomie zaměřený na bohatství nabíral díky svému potenciálu na dominanci a postupně problematiku štěstí začal vytlačovat na perfierii zájmu. Nicméně důležitost štěstí v ekonomickém myšlení byla přítomna ještě dlouho – například Alfred Marshall sice viděl hranici ekonomie tam, kam lze dosáhnout peněžní kvantifikací jevů, ale trval na tom, že předmětem výzkumu má být reálný člověk „z masa a kostí“. Marshall byl známým bojovníkem proti chudobě – v extrémní chudobě totiž viděl zásadní překážku k rodinnému životu, přátelství a náboženství, které bral jako primární zdroj štěstí. Na základě této myšlenky také obhajoval zkracování pracovní doby – při malé materiální újmě způsobené poklesem mzdy by došlo k velkému růstu blahobytu (který Marshall používá jako synonymum ke štěstí), protože lidem zbude více času na rodinný a další sociální život[17].

3.3 Nástup utilitarismu a zrod současné ekonomie[18]

Zásadní zlom ve vývoji ekonomického myšlení znamenal utilitaristický přístup ke štěstí Jeremyho Benthama. Bentham, velký reformátor a myslitel své doby, ve snaze o maximální jednoduchost zavedl místo komplikovaného štěstí jednorozměrnou individualistickou veličinu – užitek. Člověka tak redukoval na stroj maximalizující množství požitku a minimalizující množství bolesti. Tím Bentham emancipuje problematiku štěstí od komplexních a komplikujících mezilidských vazeb. Veřejné štěstí se stává prostým součtem individuálních užitků, čímž je mimo jiné i zcela „vyřešena“ problematika Aristotelova paradoxu štěstí.

Pod vlivem utilitarismu se těžiště zájmu ekonomie posouvá ze zkoumání bohatství jako prostředku k dosažení štěstí směrem k *užitku*, jenž se stává finálním cílem života. Hlavní filosofií nově vzniknuvší marginalistické ekonomie se stává hedonický utilitarismus. William Jevons, přední představitel hedonického marginalismu, inspirován Benthamem, nově definuje ekonomii jako vědu o užitku – kalkulu požitku a bolesti. Francis Edgeworth posléze zavádí

[16] Italská škola myšlení vycházející z Genovesiho práce zcela ustupuje koncem 19. století marginalismu
[17] Uvažme běžnou pracovní dobu na konci 19. století přesahující 12 hodin denně
[18] Stejně jako v předchozí části vycházím z Bruni (2006, 2007)

indiferenční analýzu, která je již současným ekonomům důvěrně známa. Nutno nicméně podotknout, že užitek je zde brán jako kardinální veličina.

I když v rámci hedonického utilitarismu došlo k silnému zjednodušení lidské motivace, stále vycházeli jeho protagonisté z poznatků psychologie. Navíc je možné v rámci utilitarismu uvažovat i sociální vazby. Byť dochází k degradaci mezilidských vztahů na vazbu člověk-věc, stále je mezilidská výměna brána jako významný zdroj užitku. K definitivnímu odklonu ekonomie od sociální sféry lidského života došlo až s nástupem ordinalismu.

Vilfredo Pareto na přelomu století položil nové metodologické základy ekonomie. Protože ekonomickou teorii založenou na subjektivní kardinalistické teorii užitku považoval za příliš spirituální a psychologii své doby za nezralou a nevědeckou, založil svůj přístup na ekonomické empirii. Pareto vymezil předmět zájmu ekonomie na všechny volby, které jsou logické z pozice sledování sebezájmu. Takovým subjektivním volbám lze na základě jejich logiky implementovat objektivní, byť instrumentální racionalitu. Objektivním pozorováním těchto voleb můžeme pak odvodit preference člověka, které lze modelovat indiferenční analýzou. Ta nám pak dává obrázek o nikoliv absolutním, kardinálním užitku, ale o relativním, ordinálním uspořádání preferencí.

Teorie projevené preference založená na Paretově přístupu se stala stavebním kamenem neoklasické ekonomie. Se zavedením ordinalistické teorie užitku nicméně odpadla jakákoliv možnost interpersonálního srovnání a tím zároveň došlo k definitivnímu vydělení otázky štěstí z ekonomie. Tu Pareto přenechal sociologii, stejně jako všechny oblasti, ve kterých se lidé rozhodují z individualistického hlediska nelogicky.

Dlužno zde podotknout, že Pareto v druhé polovině života opustil sféru ekonomickou a pokračoval ve vědecké činnosti v oblasti voleb „nelogických“, v sociologii.

4 Mezilidské vztahy v současné ekonomické teorii

4.1 Sociální interakce a hlavní proud ekonomie

V předchozí části jsme ukázali, jak se postupně ekonomická věda dostala zcela mimo oblast mezilidských vztahů. Intuitivní tvrzení, že sociální vazby jsou pro lidské štěstí zásadní, potvrzují nejen klasikové ekonomického i filosofického myšlení, ale nachází podporu i v empirické evidenci sesbírané badateli v oblasti ekonomie a štěstí. Easterlin (2005) používá jako proxy proměnnou pro uchopení sociální dimenze života život rodinný. Respondenti sice zařadili při hodnocení významu jednotlivých faktorů pro SWB spokojené manželství až za ekonomickou situaci, Easterlin však poukazuje na zásadní rozdíl mezi důchodem a

spokojeným rodinným životem. Jak jsme ukázali výše, rostoucí aspirace a postupná adaptace silně limitují vliv důchodu na SWB. U rodinného života však aspirace nemají kam růst – není vyšší mety než, s nadsázkou řečeno, mít milujícího partnera a poslušné děti. Nefunguje zde tedy aspirační treadmill jak je tomu v případě důchodu. Stejně tak dochází ve srovnání s materiální sférou i k pomalejší adaptaci. Easterlin předestírá, že tato zjištění lze úspěšně generalizovat na celý sociální život člověka. Investice do mezilidských vztahů se tak ukazují být z hlediska generování SWB mnohem efektivnější než honba za větším důchodem.

Kahneman (2000) ilustrují klíčovou úlohu sociálních interakcí jiným přístupem než je koncept SWB, tzv. momentovým přístupem[19]. Respondenti jsou požádáni, aby ohodnotili intenzitu afektivních pocitů během každé jednotlivé události během dne. Studie ukazuje, že nejsilnější pozitivní (ale i negativní, byť v menší míře) pocity doprovázely situace, kdy respondenti vcházeli do interakcí s jinými lidmi.

Blízké mezilidské vztahy se tedy ukazují být pro štěstí zásadní. Zamagni (2005) hovoří o dvou typech struktur, kterými může být potřeba vzájemnosti uspokojena. Prvním z nich je výměna ekvivalentů (neboli směna hodnoty za protihodnotu) na základě kontraktu. V této oblasti je ekonomie etablovaná bezesporu velmi dobře. Nicméně sociální kontakt na běžné úrovni neprobíhá na základě smlouvy. Naopak má povahu jednosměrných transferů bez vynutitelného nároku na transfer protihodnoty opačným směrem. Tento typ interakce popisuje druhá struktura založená na principu daru.

Na téma daru, respektive altruistického chování, jehož je akt daru výsledkem, bylo v oblasti ekonomie publikováno také mnoho (viz např. Zamagni 1995). Snahy překonat standardním ekonomickým aparátem sebezájem člověka ekonomického rozděluje Khalil (2001) na tři hlavní přístupy[20]:

1. **Egocentrický přístup** je reprezentován hlavně prací Garyho Beckera (např. 1974 nebo 1996). Užitek agenta Y zde vstupuje do užitkové funkce agenta X, přičemž agent X provádí klasickou optimalizaci mezních nákladů vynaložených na užitek Y a mezního užitku z toho pro X pramenícího. Tento přístup však vede k paradoxním výsledkům. Představíme-li si dva silné altruisty, kteří spolu vstupují do interakce, agent X svým zájmem o užitek agenta Y ve skutečnosti Y škodí, protože ten upřednostňuje před svým užitkem užitek právě agenta X. Tento vztah má jen málo společného s přátelstvím, jak ho známe. Optima v rámci sociální interakce je dosaženou pouze při vztahu altruisty a egoisty.

[19] *Moment-based approach*
[20] Převzato ze Zamagni (2005)

2. **Egoistický přístup** vychází z Axelrodova (1987) pojetí altruismu jako strategické výhody ve hrách s nekonečným časovým horizontem. Altruistickým chováním si zde agent buduje reputaci, která vede k jeho budoucím ziskům. Tento přístup ale vysvětluje pouze altruismus kalkulující. Pokud chce nicméně agent ze své reputace altruisty těžit, musí existovat něco jako altruismus ryzí – jinak by ostatní účastníci hry automaticky předpokládali u agenta čistý sebezájem. Ryzí altruismus tedy tímto přístupem vysvětlit nelze.
3. **Altercentrický přístup** vysvětluje altruismus jako výsledek sledování jistého morálního imperativu. Člověk jedná altruisticky, protože je mu tak uloženo normami, systémem, společností, řádem. Tento *etický* altruismus ale popisuje člověka jako psychologického egoistu, který reálnou situaci ostatních lidí a své interakce s nimi vůbec nebere v potaz. Jeho chování je dáno předem internalizovanými morálními normami. Navíc je takové jednání de facto zbaveno svobody volby – etický imperativ *musí* být uposlechnut.

4.2 Sociální interakce jako reciprocita

Jak jsme ukázali výše, žádný ze současných ekonomických přístupů nedokáže otázku altruismu v lidském chování náležitě zodpovědět. Zamagni (2005) spatřuje příčinu tohoto selhání současné ekonomie v ontologickém individualismu redukujícím mezilidské vztahy do kategorie jedinec - věc. Pokud chceme fenomén daru, resp. altruismu uchopit, musíme individualistické paradigma opustit, vzít v úvahu sociální povahu člověka a altruismus uvažovat z pozice vztahu člověk - člověk.

Zamagni bere akt daru jako začátek vztahu mezi dvěma jedinci – první z řetězu činů, které dávají vzniknout reciprocitě. Reciprocita je v tomto přístupu klíčovým termínem. Kolm (1994) popisuje reciprocitu jako sérii dvoustranných, na sobě nezávislých transferů. Recipročnímu jednání je vlastní nevynutitelnost zpětného transferu. Každý akt reciprocity tedy probíhá svobodně a bez nároku na odezvu stejného charakteru. Oproti altruismu se liší oboustranností. Byť právní nárok na zpětnou vazbu neexistuje, jsou pro reciprocitu charakteristické transfery opakované a obousměrné. Poslední klíčovou vlastností reciprocity je tranzitivita. Reciproční jednání nemusí nutně směřovat zpět k původnímu iniciátorovi, ale projevuje se i v následných interakcích s dalšími osobami. Tím se z reciprocity stává společenský fenomén.

Základním rysem recipročního chování je, že buduje mezi jedinci sociální vazbu a pocit identity. Právě v rámci těchto vazeb dochází k budování důvěry, přátelství, sounáležitosti nebo lásky, které jsou pro vysvětlení štěstí zásadní. Jsou to právě opakované nezištné (a proto kredibilní) akty směrem k druhému, které vedou ke vzniku silné mezilidské vazby. Z pohledu reciprocity tak přestává být Aristotelův paradox paradoxem – autentickou kultivací přátelství, lásky a aktivity pro blaho společenství dává jedinec neustále impulzy pro vznik množství sociálních vazeb na bázi reciprocity, které ve svém důsledku vedou právě k *eudaimonii*.

Zamagni navrhuje, aby ekonomie programově vzala v potaz sociální vazby jako další subjekt analýzy hodnoty. Doposud ekonomie operuje s termíny užitné hodnoty a hodnoty směny, nicméně ukazuje se, že hodnota mezilidských vztahů má nemalý význam také.

5 Závěr

K vysvětlení štěstí ležícího mimo mezilidské vztahy nám ekonomie poskytuje odpovědí mnoho. V současné době disponujeme širokou škálou pozorování o vlivu důchodu, nezaměstnanosti nebo inflace na lidskou spokojenost a z této oblasti vyplývají i zajímavé důsledky pro současnou hospodářskou politiku. Jak však zcela v souladu s klasiky ekonomického myšlení ukazuje empirie, podstatná část štěstí leží v sociálních vazbách. Ty nemůžeme redukovat dostatečně dobře na vztah jedince a věci, jak se tomu děje v celé utilitaristické tradici ekonomického myšlení. Mezilidské vztahy mají totiž samy o sobě hlubokou vnitřní hodnotu a jsou pro štěstí klíčovým zdrojem. Je tedy zřejmé, že pokud bude chtít ekonomie aspirovat na vysvětlení fenoménu štěstí, bude muset překročit práh ontologického individualismu a pokusit se o hlubší analýzu mezilidských vztahů z pohledu reciprocity.

Literatura

AXELROD, R. 1987. The Evolution of Strategies in the Iterated Prisoner's Dilemma. In LAWRENCE, D. (Ed.). *Genetic Algorithms and Simulated Annealing*. London:Pitman, 1987, s. 32 - 41. Dostupný z WWW:<http://www-personal.umich.edu/~axe/>. ISBN 978-0273087717

BECKER, G. 1974. A Theory of Social Interactions. Journal of Political Economy. December 1974, vol. 82, s. 1063 - 1093, ISSN 1558-0970

BECKER, G. 1996. *Accounting for Tastes*. Cambridge: Harward University Press, 1996. ISBN 978-0674543560

BECKER, G., RAYO, L. 2007. Habits, Peers, and Happiness: An Evolutionary Perspective. American Economic Review. May 2007, vol. 97, s. 487-491. ISSN 0002-8282.

BRICKMAN, P., CAMPBELL, D. 1971. Hedonic relativism and planning the good society. In APLEY, M. (Ed.). *Adaptation-level theory: A symposium*. S. 287 - 301. New York: Academic Press. 1971. ISBN 0120592509

BRUNI, L. 2006. Civil Happiness - Economics and human flourishing in historical perspective. New York: Routledge. 2006. ISBN 978-0-415-32628-5

BRUNI, L. 2007. The 'technology of happiness' and the tradition of economic science. In. BRUNI, L., PORTA, P. (Eds.). Handbook on the Economics of Happiness. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar. 2007. ISBN 978-1-84376-826-5

DECI, E., RYAN, R. 1985. The General Causality Orientations Scale: Self-Determination in Personality. Journal of Research in Personality. Vol. 19, s. 109 - 134. 1985. Dostupný z WWW:<http://www.psych.rochester.edu/SDT/documents/1985_DeciRyan_GCOS.pdf>. ISSN 0092-6566.

DI TELLA, R., MACCULLOCH, R. 2006. Some Use of Happiness Data in Economics. Journal of Economic Perspectives. Winter 2006, vol. 20, s. 25 - 46. ISSN 1307-1637

DI TELLA, R., MACCULLOCH, R., OSWALD, J. 2001. Preferences over Inflation and Unemployment: Evidence from Surveys of Happiness. American Economic Review, Vol. 91, s. 335 - 341. ISSN 0002-8282.

DIENER, E., SUH, E., LUCAS, R., SMITH, H. 1999. Subjective well-being: Three decades of progress. Psychological Bulletin. Vol. 25, s. 276-302. ISSN 0033-2909.

DUSENBERRY, J. 1949. *Income, Saving and the Theory of Consumer Behavior.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1949. ISBN 978-0674447509

EASTERLIN, R. 1974. Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence, in DAVID, P., REDER, M. (Eds.). *Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honour of Moses Abramowitz*. New York: Academic Press, 1974. ISBN 978-0122050503.

EASTERLIN, R. 2005. Building a Better Theory of Well-Being. In BRUNI, L., PORTA, P. (Eds.). *Economics & Happiness - Framing the Analysis*. New York: Oxford University Press. 2005, s. 29 - 64. ISBN 978-0-19-928628-7

FRANK, R. 1999. *Luxury Fever: Why Money Fails to Satisfy In An Era of Excess.* New York: Free Press, 1999. ISBN 978-0-69-107011-7

FREY, B., STUTZER, A. 2002. *Happiness and Economics.* Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2002. ISBN 0-6-91-06998-0.

HEADEY, B. 2006. Discussion Papers 607. Happiness: Revising Set Point Theory and Dynamic Equilibrium Theory to Account for Long Term Change. DIW Berlin. Dostupný z WWW:<www.diw.de/deutsch/produkte/publikationen/diskussionspapiere/docs/papers/dp607.pdf>

KAHNEMAN, D. 2000. Experienced Utility and Objective Happiness: A Moment-Based Approach. In KAHNEMAN, D., TVERSKY, A. (Eds.). *Choices, Values and Frames*. New York: Cambridge University Press and the Russell Sage Foundation, 2000. ISBN 978-0521627498

KAHNEMAN, D. 2003. Maps of bounded rationality: A perspective on intuitive judgment and choice. In T. Frangsmyr [Nobel Foundation], (Ed.), Les Prix Nobel: The Nobel Prizes 2002 (pp. 449-489). Stockholm: The Nobel Foundation.

KHALIL, E. 2001. Adam Smith and Three Theories of Altruism. Louvain Economic Review. Vol. 67, s. 421 - 435, ISSN 1782-1495

KOLM, S. 1994. The Theory of Reciprocity and of the Choice of Economic Systems: An Introduction. Investigaciones Economicas. 1994, vol. 18, s. 67 - 95. Dostupný z WWW:<ftp://ftp.funep.es/InvEcon/paperArchive/Ene1994/v18i1a3.pdf>

LAYARD, R. 2006. Happiness and Public Policy: A Challenge to the Profession. The Economic Journal. March 2006, vol. 116, s. C24 - C33. ISSN 0013-0133

MLČOCH, V. 2005. Ekonomie štěstí: proč méně může být více. [Working Paper No. 94]. IES WP 2005. http://ies.fsv.cuni.cz/sci/publication/show/id/1868/lang/cs.

NUSSBAUM, M. 2005. Mill between Aristotle and Bentham. In BRUNI, L., PORTA, P. (Eds.). *Economics & Happiness - Framing the Analysis*. New York: Oxford University Press. 2005, s. 170 - 183. ISBN 978-0-19-928628-7

SMITH, A. 1759. The Theory of Moral Sentiments. Sixth edition. London: A. Millar. 1790. Dostupný z WWW:<http://books.google.cz>.

STEVENSON, B., WOLFERS, J. 2008. Economic Growth and Subjective Well-Being: Reassessing the Easterlin Paradox. Dostupný z WWW:<http://bpp.wharton.upenn.edu/betseys/papers/Happiness.pdf>

ZAMAGNI, S. 1995. (Ed.) *The Economics of Altruism*. Aldershot: Edward Elgar Publishing. 1995. ISBN 978-1852789534

ZAMAGNI, S. 2005. Happiness and Individualism: A Very Difficult Union. In BRUNI, L., PORTA, P. (Eds.). Economics & Happiness - Framing the Analysis. New York: Oxford University Press. 2005, s. 303 - 335. ISBN 978-0-19-928628-7

Economics and Happiness – an Overview

Abstract

In this paper I am trying to provide the reader with a brief overview of contemporary discussion about recently frequently mentioned topic of economics and happiness. In the last few years the number of publications related to happiness from the economic perspective growth exponentially. As the importance of this topic seems to grow significantly, I modestly intend to provide Czech public with a very starting reference point for further research in this field.
In the first part I sum up the basic terms of subjective well-being and Easterlin paradox and give an overview of the most striking empirical observations. The second part shortly describes approach to the happiness problem of selected key historical personalities, namely Aristotle, Smith and Genovesi. In the third part I outline present key challenge for the economic theory – tackling with the reciprocity phenomenon.

Keywords: happiness, Easterlin paradox, reciprocity, Anthonio Genovesi, history of economic thought

JEL Classification: A11, B19, B59, D64

Pavel Stika
Institute of Economic Studies, Faculty of Social Science, Charles University,
Opletalova 26, Praha 1, 110 00
e-mail: stika.pavel@gmail.com

PhDr. Pavel Štika

Institut Ekonomických Studií, Fakulta Sociálních Věd, Karlova Universita

Opletalova 26, 110 00 Praha 1

Tel.: 603 827 287

E-mail: stika.pavel@gmail.com